

Александар Милановић

СТИЛЕМАТИЧНОСТ АРХАИЗАМА У РОМАНУ ОПСАДА ЦРКВЕ СВ. СПАСА ГОРАНА ПЕТРОВИЋА

0. Познато је да активирање лексичког значења представља његово везивање за меморисану менталну слику која је у директној вези са ванлингвистичким објектом. Овај процес на занимљивости нарочито добија када је у питању лексички слој архаизама (који у ширем значењу подразумева и историзме), како на нивоу денотација, тако и на нивоу конотација. Конотативна, тј. са-значења речи свесно се и систематски активирају нарочито у књижевноуметничком функционалном стилу,¹ а интензитет поступка највидљивији је у домену означене (маркиране) лексике у књижевном делу. Архаизми тако носе и информацију о културној традицији, па се активирање ове хетерогене лексике може посматрати и као најбоља потврда за тезу о језику као колективној културној меморији.

Са изнетом основном поставком у пуној мери кореспондира Хавранков став о три основне тенденције књижевног језика: интелектуализацији, аутоматизацији и актуелизацији. Трећа тенденција представља, заправо, издавајање необичног језичког облика из аутоматске употребе. „Међутим, пошто би таква актуелизација на свим нивоима неминовно довела до нове аутоматизације, у одређеном књижевном делу само неки (не сви) језички слојеви могу да буду истакнути у први план, док се други запостављају”.²

Горан Петровић у роману *Опсада цркве Св. Спаса* актуелизује слој архаизама и историзама на оригиналан начин у српској књижевности 20. века. Њихова фреквенција, различито порекло и епохе из којих „долазе”, а нарочито различите конструктивне функције и корелације са осталим лексичким слојевима у роману — намећу потребу примене разноврсних лингвостилистичких методолошких поступака при анализи:

¹ Новица Петковић, *Језик у књижевном делу*, Београд, 1975, 350.

² Новица Петковић, нав. дело, 370.

1. корелација архаизама у књижевном делу са лексиком књижевних и сродних дела епохе описане у њему
2. корелација архаизама из текста наратора и оних из дискурса књижевних ликова
3. корелација архаизама са другим лексичким слојевима у књижевном делу
4. корелација архаизама у књижевном делу са истим слојем у другим књижевним делима насталим у истој епохи
5. корелација архаизама према синонимној немаркираној лексици у књижевном делу
6. међусобних корелација архаизама према пореклу (домаћа реч : калк : позајмљеница)
7. међусобних корелација архаизама према семантичким пољима
8. међусобних корелација архаизама према језичким нивоима архаизације³

1.0. Време романа обухвата историјски период од 13. века (изградња и опсада манастира Жича) до савремених збивања (бомбардовање НАТО авијације у Босни). За анализу застареле лексике, међутим, кључно је ауторово приповедање о историјским догађајима у контексту фантастике: „Време у роману *Опсада цркве Св. Спаса* непрестано тече унапред и унатраг, простор је мобилан и релативизован”.⁴ Кретање кроз време оставља траг и на лексику у роману, па тако у њему налазимо речи карактеристичне за српски језик почетком 13. века, епоху светог Саве и српскословенског језика, али и за многе касније векове (нпр. крај 14. века и епоху деспота Стефана Лазаревића), чак и за друге српске књижевне језике.

1.1. Доминантно време догађања у роману је 13. век, а догађаји су често сасвим прецизно датирани: *Био је сам почетак октобра 1202. године 79, Она је долазила... из древне 1214. године 116, Целе ће дуге, оштре зиме, која је појућ железних кламфи нераздојиво сјезала 1202. и 1203. годину 143, Око 1291. године здружена војска Бугара и Кумана (...) ушла је у Србију и појшћуно разрушила манастир Жичу 357*. Време светог Саве, једног од књижевних ликова у роману, дочарано је и читавим низом лексема потврђеним и у оригиналним његовим списима⁵: *богоносан 177, васељена 157, двери 9, 10, 11, 184, 247, дохијар 11, 62, 201, 323, 325, добродетелъ 59, еклесијарх 11, 60, 100, иконом 11, 296, икос 60, инок 298, јекшеније 68, 69, кир 14, 15, лавра 239, миро 11, мейош 32, мейаније 75, окшоих 60, ойшшежиће 239, полуноћница 9, прејодобан 71, 199, риза 14, 34, раса 21, 102, 285. сѣрансѣвоашћ 15, сѣрайор 68, 254, 303, шиховање 239, 248, црнорицац 21...*

1.2. Догађаје из времена деспота Стефана Лазаревића, који се као књижевни лик такође појављује у роману, Петровић не одређује прецизно попут оних из времена светог Саве (*Крајем XIV века сваки лов у сну деспота Стефана Лазаревића беше веома посећен 114, последњи љућ сѣомиња-*

³ Осам поменутих поступака представљају разрађени модел анализе конструктивних функција руског лингвисте Тињанова (Тињанов, Ю. Н., *Архаисты и новаторы*, Ленинград, 1929). Уп. и Петковић Н., нав. дело, 399—400.

⁴ Михајло Пантић, „Постваривање маште, растакање света”, *Летопис Матице српске*, књ. 462, св. 1—2, јул—август 1998, 177.

⁵ Уп. Свети Сава, *Сабрана дела*, Београд, 1998 (приредио и превео Томислав Јовановић).

ног крајем XIV века, у сјисима десјоѿа Сѿефана Лазаревића 120), али уво-
ди и лексик у карактеристичну за крај 14. и почетак 15. века. Фонетски об-
лик *вас* (према народном, и данашњем *сав*) могао се јавити у српскословен-
ском језику тек после вокализације полугласника, тј. после 14. века (*Поштом*
вас ишчезе 16. *Гиздао се чудно, вас одевен у ѿешку чоху* 63). У опозицији
према народном облику који од половине 13. века гласи *све*, налази се срп-
скословенски облик без извршене метатезе *все* (*все оно словије* 269). У гру-
пу српскословенских облика из епохе деспота Стефана, везаних за вокали-
зацију полугласника, спадају и примери *васцео* 235, *Васкрс* 134, 272, *васкр-*
сење 9, 10, 32, 273, *васкрснѿиш* 10, 11, *вавеки* 270, 273, *вздићи* 69, 132, *вз-*
дигнѿиш 75.

Фонетски лик *возглас* 69, међутим, припада рускословенској епохи,
тј. 18. веку — реч је компонована помоћу руског префикса *воз-*. Овај би се
пример у тексту, дакле, могао протумачити као огрешење о реалистичку
мотивацију: „Свака епоха има свој рјечник, а свака ишчезла ријеч настоји
да евоцира, мање-више свјесним асоцијацијама меморије, епоху којој при-
пада.”⁶ Иако смо већ на почетку т. 1.0. напоменули да поетска реалистичка
мотивација не покреће аутора, примедба, ипак, мора остати, као и у слу-
чају лексема *молчалник* 239 (са ред. рефлексом вокалног *л*) и *чесно* 310 (са
руском вокализацијом љ>е) јер је, показују претходна и ова тачка, Петрови-
ћева језичка мотивација ипак реалистичка.

1.3. Језик Петровићевог романа показује да је аутор изузетно добро
упућен у структуру и семантику архаичне лексике српског језика. Многе
лексеме које је Петровић унео у роман налазимо и у Петковићевом речни-
ку⁷: *анахоретѿ* 239, *алој* 19, *благодарочѿиш* 10, 14, 32, 183, 273, *безмолвник*
239, *великоименѿиш* 48, 107, 163, 166, 222, 267, 273, 274, *главѿизна* 31, 298,
глагољѿиш 130, 270, *зрцало* 219, 268, *искаѿиш* 16, *иш* 139, *јасѿис* 207, *мољ-*
еније 68, 75, 77, 140, 164, 212, *меѿианије* 75, *нишч* 60, *најрсник* 285, *начало*
330, *пљашѿишаница* 9, *повесмо* 58, 244, 245, *прелестѿ* 65, *пѿвѿница* 68, *ризнѿичар*
11, *раб* 272, *славословиѿиш* 93, *смуша* 167, *скиѿ* 62, *сугуб* 68, *ѿишѿло* 31, *ѿво-*
реније 49, *унишѿије* 200, *худ* 263, 330, *хламида* 150... У роману је и низ лек-
сема потврђених у речнику Ђуре Даничића⁸: *благослов* 15, 23, *белег* 27,
благодѿишѿив 31, *благодѿишно* 346, *благодѿиробије* 189, 363, *грамѿишѿик* 234,
галија 206, *дијак* 31, 153, *досѿохвалаш* 308, *жезло* 15, 23, *зборѿишѿи* 20, *за-*
клојѿишѿи 134, *зломислен* 365, *логоѿишѿи* 23, 153, 259, *лаз* 76, 253, *лејоѿишно* 160,
проеѿтагма 23, *ѿирг* 25, 159, *ѿириѿраѿиша* 27, 30, 31, 75, 140, *ѿрисѿѿав* 104, 105,
ѿрѿмуѿур 104, 105, *ѿоносник* 86, *ѿлешѿеније* 212, *ѿодвижѿник* 247, *ѿочело* 298,
363, *риѿида* 159, *себар* 285, *ушѿа* 43, *хрисѿѿољубѿив* 239... Међу ѿима издва-
јају се две које заслужују посебан коментар — *ѿехарѿник* 105 и *двородрѿжи-*
ца 114. Уз лексему *ѿехарѿник* Даничић даје краatak коментар: „помиње се са-
мо у бана босанскога”, док уз *двородрѿжица* испишује „долази само на јед-
ном месту”. Користећи ретке историзме и ослабајајући се на ѿихову прозир-
ну семантику, Петровић истовремено оживљава давно потиснуте речи, а
пажљивом и провери и склоном читаоцу демонстрира данас ретку утеме-
љеност свога прозног дискурса.

⁶ Зденко Лешњић, *Језик и књижевно дјело*, Сарајево⁵, 1987, 160.

⁷ Сава Петковић, *Речник црквенословенскога језика*, Сремски Карловци 1935, Београд 1971 (фототипско издање).

⁸ Ђура Даничић, *Рјечник из књижевних сѿѿарѿина срѿских* 1—3, Београд, 1863—1864, 1975 (фототипско издање).

2. Аутор романа вешто користи поступак сказа, тако да дискурс књижевних ликова карактерише и висока фреквенција данас неубичајених речи. Исто, међутим, важи и за текст приповедача. Тако, на пример, у „Књизи првој”, поглављу „Други дан”, трећој глави (стр. 14—17) приповедач користи лексеме: *благонароичиѝ, оѝачасѝво, свейоѝочивѝи, рѝза, келија, вас, ѝисуѝиѝа, самоѝиѝа, богоугодан*; свети Сава: *сѝѝрансѝивоваѝиѝи, самовласносѝи, мраморник*; Симеон: *ходиѝиѝи, слово, рукоѝоложење, грамаѝи, ѝодука, жезло, одежда, василеус, кир, сасуда, еванђеље, златѝовезен, искаѝиѝи, оѝѝачасѝво*. У следећој глави исказ турског трговца актуелизован је речима *сабах, хаѝросум, ѝазардук, суѝѝанатѝи* (стр. 20).

У роману се нешто више од 75% архаизама налази у тексту наратора, док се мање од 25% налази у функцији технике сказа.

3. Из домена маркиране лексике у роману свакако доминира застарела. Она, међутим, по принципу дистинктивних обележја, ступа у низ суптилних корелација са другом маркираном лексиком. Као контраст узвишеном тону црквенословенских архаизама у исказима наратора, светога Саве и светога Симеона у т. 2. поменутих главама, јављају се „приземни” жаргонизми, колоквијализми и пејоративи, који актуелизују дискурс неименованих ситних трговаца и продаваца на тргу: *комадишка, добричина, богме, бојадисаѝиѝи, друшкан, брајко, бадава, главоња, ѝишка*.

У контрасту, пак, са патином архаизама и историзама налазе се неологизми и Петровићеви околионализми: *брбљариѝи* 119, *безнадица* 66, *ѝиѝѝавило* 65, *ѝиѝѝоносаѝ / ѝиѝѝоносоѝиѝа* 115, 273, *смрз* 298, *сѝѝохваѝи* 65, *суздржѝиѝа* 52, *ѝакојевиѝи* 126, *ѝуѝѝиѝоглав* 76, *ћуѝѝоваѝиѝи* 221...

Посебан тип Петровићевих околионализама чине псеудокалкови грецизама, који само по својој структури стварају утисак архаичности. Узевемо само један пример. Калкирање грецизама са елементом *много-* дало је још у средњем веку, у српскословенском језику, богату породицу преведеница.⁹ Овај творбени модел био је продуктиван и у славеносрпској епохи при посрбљавању¹⁰, а искоришћава га и Петровић за стварање околионализама: *многоекѝиѝаши (одевен у многоекѝиѝи сакоѝ 10) и многоекѝиѝрашан (јаѝа ѝе многоекѝиѝрашѝи кнез видѝински Шѝишман 34, 240, крај ѝоѝѝеље уѝиѝѝављене знојем и смоласѝѝом сенком многоекѝиѝрашѝоѝ 286)*. По језичком експерименту обнављања творбених модела Петровић се приближава Лази Костићу.¹¹

4. Анализа корелација архаизама у *Оѝсади цркве Св. Сѝаса* и оних из корпуса послератне српске књижевности може се обавити на макроплану и микроплану. Први тип анализе подразумевао би упоређивање конструктивне функције укупног корпуса застареле лексике Петровићевог дела са таквим корпусом у другим романима. Како, на жалост, опсежнија истраживања архаизама у савременом српском роману нису рађена, овде се могу дати само одређене напомене.¹² Архаизми у функцији реалистичке

⁹ Сава Петковић, нав. дело.

¹⁰ Велимир Михајловић, *Посрбице од Орфелиѝа до Вука* I—II, Нови Сад, 1982—1984.

¹¹ В. Владета Јанковић, *Поеѝѝка функција коватиѝа Лазе Косѝиѝа*, Зборник историје књижевности САНУ, од литературе до језика, књ. 7, Београд, 1966, 1—81. Уп. и С. Слапшак, *Вуков рјечник и ѝреведенице са грчког*, Нови Сад, 1987, 83—85.

¹² Једини обимнији рад о славнизмима у роману везан је за роман 19. века, када славнизми нису били архаизми: Надежда Петровић, „Славнизми у Сремчевим делима”, у зборнику *Књижевно дело Сѝевана Среѝиѝа — ново читање*, Ниш, 1997, 145—159. Функција архаизама у српском роману 20. века може бити и потпуно погрешно, тј. идеолошки проумачена — в. Милорад Ђораѝ, *Језик и сѝиѝи Михаила Лаѝиѝа*, Приштина, 1968, 102.

мотивације ситуација карактеришу, на пример, роман Добрила Ненадића *Доротијеј*¹³, док се у функцији гротеске могу наћи у романима М. Лалића¹⁴ или В. Стевановића¹⁵. Оригиналност Петровићевог поступка при избору и употреби застареле лексике огледа се у обезбеђивању псеудореалистичности романа. Историзми и архаизми, наиме, представљају лексичке „потврде” за фантастично кретање кроз време. „У роману *Ојсада цркве Св. Сјаса* функционише нарочит језичкопоетски наративни механизам, тако сложен да бисмо га могли назвати алхемијским.”¹⁶

4.1. Други тип анализе обухватао би упоређивање функције и значење појединих идентичних архаизама у различитим књижевним делима, без обзира на жанр. Оваква анализа указује на судбину застарелих речи — чување, сужавање или, пак, проширивање њихове семантике у савременом језику и његовом најкреативнијем функционалном стилу. Илустроваћемо примену метода на примеру лексеме *џрелесџ*. У Речнику српскохрватскога књижевног језика¹⁷ овај лексички архаизам дефинисан је на следећи начин: „чар, драж изазвана нечим угодним, применљивим; сласт, нарочито љубавна.” Оба примера уз дефиницију, из књижевних дела насталих у Загребу у другој деценији 20. века¹⁸, потврђују је. Читањем Петровићевог романа долазимо до новог примера (на стр. 65): *Невољко је џошао у Сјасов дом, невољко осјавио, сјоховатијим сјјрасјима џрејџишњеног, самог госјодара. Зна се, џрелесји нарочитио избобилно наваљују на сваког госјодара*. Две године пре појављивања Петровићевог дела, 1995. године, песник Милосав Тешић, лексикограф и сјајан зналац историје српског језика¹⁹, објављује збирку *Прелесји севера*. Читање збирке открива да је Тешић у насловној синтагми васкрсао и друго, у РМС испуштено (или непотврђено?) значење лексеме *џрелесј*, које бележи С. Петковић у црквенословенском језику: „превара, обмана, лукавство”²⁰, и у пуној мери искористио занимљиву полисемију архаизма.

5.0. Однос маркиране и синонимне немаркиране лексике, као и појава међулексичких дублета (архаичног и савременог облика) указују на Петровићев креативни приступ избору речи, као и на усклађивање избора са могућностима и ефектима актуелизације исказа.

5.1. Тако се лексема *зрцало* јавља у контексту средњовековних догађаја: *Сабрати његовој, сјјарање краљево чинило се сјјрва залудним, обично околишење, или доцније и они џочеше џријџицајџи у џјруду да небесима дарују зрцало боље. (219) Знам шјја се ојјуржно сашајјјавају, како кују бедне урошје, шјја у сну блудно бунцају, шјја џред сребрним зрцалима сами себи жвалаво казују (268)*. Али при опису догађаја из 20. века романописац употребљава немаркирану лексему *огледало*: *Наиме, џукојина на собном*

¹³ В. Душан Јовић, *Језички систем и поетска граматика*, Београд—Приштина, 1985, 91. Примери су из романа *Доротијеј*.

¹⁴ В. примере у наведеном Ђорчевом делу на страни 102.

¹⁵ В. Душан Јовић, нав. дело, стр. 96. Примери из романа *Нишчи*.

¹⁶ Михајло Папгић, нав. текст, 174.

¹⁷ У издању Матице српске, Нови Сад, 1967—1976. У даљем тексту РМС.

¹⁸ Јанко Лесковар, *Прјивовјесји*, Загреб, 1917, и Фрањо Киш-Хорват, *Насмијани дани*, Загреб, 1918.

¹⁹ Александар Милановић, „Фолклорно и архаично у језичкој структури песама Милосава Тешића”, у зборнику *Милосав Тешић, џесник*, Краљево, 1998, 59—76.

²⁰ Сава Петковић, нав. дело.

огледалу, насупроти пресветлог екрана телевизора, постојала је све дубља (279).

5.2. Алтернирање међулексичких дублета у роману показује мање „правилности”, што се може сагледати на примеру опозиције *ангел: анђео*. Облик са финалним *-л* карактеристичан је за црквенословенски језик и за народни језик до 14. века, док медијална фонема *-з* указује на ослањање на оригинални, грчки фонетизам. Облик *анђео* јавио се у српском језику тек у 14. веку, након преласка *-л* у *-о*. Наратор у роману користи обе варијанте, старији облик више пута (стр. 331, 352, 365), млађи двапут (стр. 140, 194). Техника сказа успешно је примењена на стр. 140 — док наратор користи немаркирани облик (*да из ње испадне оно ћерце анђела*), питање старешине Жиче лексички је актуелизовано: *Има ли начина да сачувамо ћеро ангела?!*

Занимљиво је да се у тексту наратора на стр. 194 налазе оба дублета: *У ходу игуман је пребирало по својој бради, изражећи оно ћерце анђела што га је то чувао, по Савином завету, као у каквом реликвијару. Најоко, пред самим исходом ојасног ћућа, он нађе што је хтео — шри ћрста његове десне руке држала су незнајно бело лећно ћеро, гоћово ћајер, међу њим не обичан, него од ангела*. Дискурс књижевних ликова, сем на 140. страни, облик *ангел* актуелизује још два пута (стр. 107, 141). Природно је да се сказ не може применити на ликове који у роману нису говорници српског језика, па је Петровићево решење у таквим ситуацијама очекивано — опредељује се за савремене стандардне облике: у исказу Сарацена Арифа јавља се облик *анђео* 195, у Шишмановом придев *анђeosки* 194.

5.2.1. Посебан ефекат изазван довођењем у непосредни додир маркираног и немаркираног облика — међулексичких дублета у тексту наратора (као и код пара *ангел : анђел* са стр. 194) Петровић још једном постиже на стр. 158: *у Србаља који су веровали у речено казање (мада су Срби род познаји по томе што се прекомерно уздаје у свакако ћриче), уврежило се мишљење (...)* Немаркирани облик *Срби* јавља се у тексту наратора још на два места (стр. 44, 258), а маркирани облик *Србљи* у седам случајева (стр. 32, 90, 105, 129, 130, 164, 279). Морамо признати да је тешко уочити мотивисаност овога поступка у претходним примерима, те га можемо третирати као језичку игру.

5.2.2. Трећа потврда за необичан стилски поступак у нараторовом тексту налази се на страни 26: *Наиме, на овоме месту, као да га је од Васкрса чекао, пред ноге Савине ничице паде човек одевен у широке хаље, лица сасвим скривеног каћуљачом и њеном сеном. Великим речима славећи мудрости преосвешћеног, нејознајћи му рукама обгрли колена, не доћушћујући да архиепископ и његова праћња начине макар још корак даље. (...) У неко доба, ћећиво заседе јознаде само Сава. Он се ћрену, сћрже сћранчеву каћуљачу и сви видеше да под њом нема баш никога, да је она одећа сасвим ћусћа, само гласом сујетне надућа према људском облићу. У исту час, празне хаљине се склудчаше у ћрашину, раскрића несћаде, ћућ се исправи, какав је ћуда од сћарине и ћролазио*.

Петровић кроз читав роман материјализује духовно, као и у опису Савиног сусрета са сујетом. Процес прелаза духовног у материјално праћен је аналогним процесом кретања од стилски маркиране, архаичне речи хаља до немаркиране, свакодневне речи *хаљина*. Исправност анализе може потврдити и однос нараторових дублета *одежда* (стр. 15, 23 итд.) и *одећа*, употребљеног у наведеном цитату.

6.0. Тематика романа usloвила је избор архаизама и историзама, тј. њихово порекло — мада има и српских народних речи и облика, већину чине речи црквенословенског порекла. Међу другима ваља издвојити грецизме, који су путем средњовековних културних контаката са Византијом у великом броју улазили у српски књижевни језик. Како су се, међутим, у средњовековној Србији грецизми у писаном језику врло често дословно преводили²¹, Петровић користи и те творбене механизме. Поред грецизама (*алој* 19, *анахорет* 239, *еклисијарх* 11, 60, 100, *иконом* 11, 296, *икос* 60, *јекшеније* 68, 69, *логошеј* 23, 153, 259, *лавра* 239, *јпросџагма* 23, *јирг* 25, 159, *раса* 21, 102, 285, *ријида* 159, *скиј* 62, *униције* 200, *хламида* 150...) коетзи-стирају у средњовековној Србији, а и у роману, и калкови — код светог Саве, на пример, потврђен калк *богоносан* 177, или, пак, калк *законојправило* 182, према грецизму *номоканон* у делима светог Саве. Из богате породице дословних преведеница са елементом *бogo-* Петровић користи и лексеме *богобојажљив* 337, *богољубив* 181, 330 и *богоугодан* 17, 246, 307, као и калкове *бденије* 9, 75, 99, *благослов* 15, 23, *благодатно* 346, *мироносица* 11... Уз код св. Саве потврђен калк *ојшџежиће* 239 (према грецизму *киновија*) у роману је употребљен и изведени придев *киновијски* 239.

6.1. Петровић своју језичку игру наставља употребљавајући и синонимне историзме домаћег и страног порекла, па тако за давно несталу опсадну справу њен конструктор Ариф каже: *Латини је зову балиста, а Словени глагоље ѓрашџа* (стр. 130). Ариф се даље у исказу опредељује за словенски назив: *Предлажем, сџога, да наместио ѓријесаног камена у ѓрашџу сџављамо какве џеишке догађаје (...)*. Наратор, пак, „бира“ романизам *балиста* (стр. 131, 146), да би се последњи пут појму вратио употребом оба синонима: *Подно цркве Св. Сџаса сараџенски механик Ариф је жмурећи довршавао балисту. Двадесетак најснажнијих Бугара заџезало је оџаку сџраву, не залуд звану ѓрашџа* (стр. 165).

6.2. У роману се налази и одређен број архаизама и историзама оријенталног порекла: *џерекар* 115, *шахинџибаша* 115, *шахинџија* 115, *салей* 128, *сандук* 128, *џокмак* 128, *сахан* 128, *ексер* 128, *џејсија* 128, *чекрк* 128, *калаџи ибрик* 128, *калауз* 128, *наџак* 128, *џурџија* 128, *каши* 128, *кејџија* 128, *џускија* 128, *мангала* 128, *џас* 128, *демир* 128, *џузџи* 128, *хаван* 128, *ренде* 128, *хафџан* 129, *сахибија* 129, 131, *вакаџи* 131, *халва* 195, *сџихир* 195, *џидија* 241, *џаур* 288, *кадаџф* 288, *булбул* 288, *џул* 288, *башча* 288, *аман* 346, *јараби* 346...²² Оријентализми по правилу актуелизују исказе Сараџена Арифа или нараторов текст везан за догађаје око сараџенског механика. Ван ових позиција не јављају се у роману.

7. Архаизми и историзми у *Ојсади цркве Св. Сџаса* групишу се око више семантичких поља. Навешћемо само она у којима је већи број лексема:

²¹ Павле Ивић, „О језику старе српске књижевности“, Филолошки преглед XVI, 1—4, Београд, 1978. И у књизи *Изабрани огледи II — Из историје српскохрватског језика*, Ншн, 1991, 177—180.

²² Занимљива је корелација архаизама и историзама домаћег и оријенталног порекла у роману истакнута више пута, као на стр. 115: *Нико није имао џако умешног соколара. Ни џаџарски крошџиџељи џиџица, ни џесалијски џерекари, ни осмалијске шахинџибаше и шахинџије (...)* нису били равни овозме младџићу. У опозицији према домаћој општепознатој речи *соколар* стоје и тако ретки историзми оријенталног порекла као *шахинџија* и *шахинџибаша*: „У Турској Царевини гајо се лов са соколима и постојали су посебни соколари 'шахинџије' који су се тим ловом бавили. Соколари су имали свога старџешину 'шахинџибашу'“ (Абдулах Шкаљић, *Турџизми у српскохрватском језику*, Сарајево, ⁶1989, 579).

а. Религијско-црквена терминологија: *благочастив* 31, *богобоја-жљив* 337, *богољубив* 181, 330, *богоугодан* 17, 246, 307, *благодатно* 346, *ојшћежсиће* 239, *полуноћница* 9; велики број апстрактних именица на -ије и -ње: *бденије* 75, 99, *јектеније* 68, 69, *мољеније* 68, 75, 77, 140, 164, 212, *меџаније* 75, *илејеније* 212 *самољубије* 270, *твореније* 49, *униније* 200, *указаније* 215, *васкрсење* 32, 273, *исћечење* 164, *појање* 68, 75, *поведање* 333, *рукоположење* 15, 155, *сказање* 158, 271, 274, *шрбухоугаћање* 10...

б. занимања, задужења, звања, титуле: *василеус* 12, 13, 15, 114, 148, 151, 194, 270, 272, *галијој* 150, *грамаџик* 11, *двородржсица* 114, *дијак* 31, 45, 153, 217, *дохијар* 11, 62, 201, 323, 325, *ђакон* 11, 32, *еклсијарх* 11, 60, 100, *зачињавац* 62, 199, *зограф* 31, 45, *иконом* 11, 296, *инок* 298, *пођакон* 11, *кир* 14, 15, *кефалија* 62, *логотјеи* 23, 153, 259, *механик* 165, 192, 195, *мраморник* 27, 45, *мирјанин* 11, 59, 124, 168, 242, *ојходник* 9, *похарник* 105, *подвижник* 247, *појац* 60, 68, *презвијер* 11, 32, *прошосијатијар* 19, *ризничар* 11, *сџрајтор* 254, 303, 68, *шрпезар* 271, *црноризац* 21, *чајтац* 11, 66, 141, 309...

в. предмети из религијског живота: *анџиминс* 159, *дискос* 159, *жезло* 15, 23, *мироносница* 11, *полашћаница* 9, *полицелеј* 207, *пошшр* 159, 207, *ријида* 159, *сасуда* 16, 61, 159, *ћивој* 25, 61...

г. средњовековни грађевински објекти и њихови делови: *двери* 9, 10, 11, 184, 247, *келија* 14, 22, 27, 30, 31, 43, 123, 140, 141, 178, 195, 199, *ксенодохија* 159, 254, *лавра* 239 *каџихуменија* 27, 28, 75, 134, 140, 255, 364, *мађерница* 28, 60, 68, 125, 200, 285, *наос* 75, *повница* 68, *порг* 25, 159, *поприша* 27, 30, 31, 75, 140, *скић* 62, 68, 123, 190, 199...

д. одећа: *најрсник* 285, *одежда* 23, 166, *ојлећак* 285, *риза* 14, 34, *скроња* 285, *хаља* 26, 151, 164, *хламида* 150...

ђ. средњовековне књиге: *еванђеље* 16, *законојравило* 182, *ојкојох* 60

е. називи слова *аз*, *ижица* 31, *иже* 268, *јај* 268, *јери* 268...

8. Сви типови архаизама у роману сведоче о очигледном Петровићевом напору да језик архаизује у читавој његовој структури.²³ У оквиру појма архаизам, у ширем смислу, пре свега се издвајају историзми, речи које означавају појмове који више не постоје, и у анализи смо већ навели већи број примера за њих из романа.

8.1. Из категорије лексичких архаизама, лексема које у савременом језику имају одговарајући синоним, можемо издвојити примере из различитих семантичких поља: *глагољати* 130, 270, *зрцало* 219, 268, *мед* 295, *повесмо* 58, 244, 245, *прелест* 65, *почело* 298, 363, *смуша* 167, *сугуб* 68, *шеј* 230, *шисушша* 13, 16, 352, *худ* 263, 330, *чесно* 310, *чоха*, 306...

8.1.1. Посебан тип лексичких архаизама чине лексичко-фонетски: *ангел* 107, 140, 141, 194, 331, 352, 365, *вас* 16, 63, *ваздигнућ* 75, *ваздићи* 69, 132, *Васкрс* 134, 272, *васкрснућ* 10, *все* 269, *еванђеље* 16, *раб* 272... За њих у највећој мери важи исказ из Теза прашког лингвистичког кружока: „Неуобичајене речи (неологизми, барбаризми, архаизми и тако даље) вредне су песнички већ самим тим што се разликују од уобичајених речи комуникативног језика својим звуковним ефектом, јер се уобичајене речи, услед че-

²³ Класификација архаизама извршена је према раду Милице Радовић-Тешић, „Архаизми и њихова обрада у речнику САНУ”, у зборнику *Лексикографија и лексикологија*, Београд—Нови Сад, 1982, 257—262. Термин „лексичко-творбени архаизам” промењен је у овоме раду због проширења појма. Уведен је и појам „синтаксички архаизам” који није лексиколошки феномен.

сте употребе не примају до детаља у својој звуковној композицији, већ се само одгонетају”.²⁴

8.1.2. У оквиру лексичких архаизама други посебан тип чине лексичко-морфолошки.²⁵ Код Петровића су нарочито продуктивни застарели облици са обличком морфемом -еса: *небеса* 133, 141, 147, 156, 177, 219, 285, 330, *словеса* 51, 271, 313, *ушеса* 272, *чудеса* 284. Међу лексичко-морфолошке архаизме ваља сврстати и облике *јелењи* 18, *очињи* 346, *садањи* 165, 175, 181, 240, *небесни* 321, *јуџи* 141, *срдаца* 9, *ошца* 21... Овде улазе и сви црквенословенски облици који се завршавају на -(н)ије: *благоуџробије* 189, 363, *јекџеније* 68, 69, *љубије* 268, 269, 270, 273, *мољеније* 68, 75, 77, 140, 164, 212, *меџаније* 75, *јлеџеније* 212, *самољубије* 270, *џвореније* 49, *указаније* 215, *униџије* 200... Петровић и у овом сегменту лексике инсистира на међулексичким дублетима, сада створених у опозицији црквенословенски : народни језик, па у роману имамо однос *бденије* 75, 99 : *бдење* 9.

8.2. Семантичке архаизме представљају живе речи којима је једно од значења застарело. Из Петровићевог романа издвајамо примере *конаџ* 298, 363 (са значењем „крај”: *где се чама џиска око џочела и коња главиџне; Конаџ или џочело*) и *слово* 15 (са значењем „говор, беседа”: *како и говоре они који су слова одавно џребрали од размџања*).

8.3. Посебну пажњу привлачи један фразеолошки архаизам (тј. фразеологизам са застарелом лексемом или лексемама у своме саставу) код Петровића. Реч је о фразеологизму *џуџиџа* и *џма*, потврђеном у РМС и са распоредом *џма* и *џуџиџа*. У ређем облику, *џма* и *џуџиџа*, овај фразеологизам потврђен је у роману само једанпут: *Неко је одоздо, из врва џма и џуџиџе (...)* *зайоведио* 347. Код чешћег облика, *џуџиџа* и *џма*, Петровић је уметањем реченичних чланова у структуру фразеологизма извршио враћање на првобитну мотивациону фразу, која је тим чином постала конкретнија, и истовремено у језику романа актуелизована: *Иза ове џуџиџе вукла се џма уздуваних саветџника* (36). *Кнез видински Шџиман имао је около џуџиџе своје војске и џма зналаца разних вешџина* (126). Аутор романа овај фразеологизам разлаже до те мере да се лексема из његовог састава налазе чак и у две, додуше суседне — чиме се ипак чува свест о вези, реченице: *После ове џроџице настџуџала је џуџиџа сџрелаца, оклојџника, лакџ коњаника, сџегоноша, оруџсара и џешака. Поџом је долазила џма саветџника, водоноша, кувара, видара, неџиџо доуџника, јајокрадица, сџлеџкара, налоџница и шкоџаца* (108). Занимљиву семантику поменутог фразеолошког архаизма Петровић користи и за језичку игру, креативну употребу постојећих језичких средстава: *Не само да је има џуџиџа већ за њом сџуџа и џма* (65). Поменућемо још да се лексема *џуџиџа* јавља и ван фразеологизма, дакле искључиво као лексички архаизам: *Около ове џроџице јездила је или џрчала џуџиџа сџрелаца* (36); *Туџиџа Бугара и Кумана џовлачила је надоле* (193). Остварена је тиме, нарочито на страни 36 где се лексема *џуџиџа* јавља и самостално и у склопу фразеологизма, занимљива корелација између архаизама из различитих језичких нивоа.

8.4. За означавање поседа и синтаксичка структура романа изложена је свесној архаизацији. Из области синтаксе падежа издвојићемо архаичну предлошко-падежну конструкцију у + генитив: *Траџи Госџода, у њега*

²⁴ „Тезе прашког лингвистичког кружока”, Трећи програм, бр. 25, пролеће 1975, 512.

²⁵ Појам „лексичко-морфолошки архаизам” обухвата и творбену и обличку застарелост речи (*мољеније* и номинатив множине *јуџи*).

је *сјасење!* (164). Синтагма у *Србаља* јавља се у роману чак пет пута (стр. 90, 105, 129, 130, 158).²⁶

8.4.2. У домену синтаксе реченице најмаркантније синтаксичке архаизме проналазимо код Петровића у реду речи: постпозиција атрибута (*Гласници твоји 15, господине светили 18, господи ова 24, кликијај двосируки 25, звоник жички 30, најдаси сиујајућу 62...*) позиција атрибут + именица + атрибут (*сесиринску цркву српску 26, многосиришани кнез видински 34, Љуће змије бугарске и куманске 200*), уметнуће у позицији атрибут + именица (*византијски би њрози 24, у замешеном се шесту 60, Без злайних је койчи 148, На људском је роду 165, његовој је малој војсци 165...*), позиција објекат + предикат (*грех чиниће 33...*) или финална позиција глагола у реченици (*Смем ли оцем да вас зовем? 149, На вама је суиће речи да сјасеће 329*).

8.5. Архаизујући читав исказ, на различитим језичким нивоима, Петровић постиже ефекат цитатности, као на стр. 298: (...) *да би зачињавац Ананије додавао записе: „У име Ошца и Сина и Свеијаго Духа, zde њохијај ручице, шескоји забран уиврди.“*

9. Архаизми и историзми најфреквентније су стилеме у Петровићевом делу.²⁷ Налазећи се у различитим корелацијама према другим лексичким слојевима, обогаћујући и нараторов текст и дискурс књижевних ликовва, архаизујући језик на свим нивоима, остварили су високу стилематичност у роману.

И на крају, нека лингвисти буде допуштена слобода да на тренутак напусти своју дисциплину: Речи, нарочито оне необичне — непознате или мање познате, очито привлаче посебну пажњу Горана Петровића. Интерес за њих он преноси и на своје књижевне ликовве. У књизи *Осврво и околне приче* (Просвета, 1996) о значају речи и њиховој готово фаталној важности сведочи дијалог ликовва из приче „Споменик“ (стр. 83—84):

— *Још нешто — инђересовала се моја жена, њошто је њо кревету разврстала све сјвари које смо намеравали да њонесемо.*

— *Одећа? — њроверавао сам.*

— *Само она неѡходна — одговорила је она.*

— *Од књига?*

— *Речници — уиерила је њрсиом у њорећане њомове.*

²⁶ О конструкцији у + генитив Михаило Стевановић у књизи *Савремени српскохрватски језик II*, Београд, 1991, пише на стр. 313: „У свакодневном језику средина, градских чешће него сеоских, и више оних у источним областима српскохрватског језика него на западу, употреба предлога у с генитивом у овој функцији је доста ретка, понегде чак и непозната. И зато је представници ових средина, када на њу наиђу у књижевном језику, осећају као мање или више архаичну. А да она у књижевном језику, и уметничком и интелектуалном, није таква, већ врло распрострањена — то ћемо потврдити примерима“. Снаге на крају 20. века ипак не иде на руку некадашње Стевановићеве констатације — употреба конструкције у + генитив *дана* је у језику књижевности маркирана.

²⁷ Појам „стилема“ и „стилематичност“ у раду се прихватају са значењем које им даје Мистрик: „Стилема може бити нека реч, реченица или део текста који имају такву изражајну особеност да нам при стилски усмереној интерпретацији текста сигнализирају његов карактер. Или пак другачије: то је јединица која је неуобичајена, упадљива, привлачна за адресата исказа“ (J. Mistrík, *Stylistika*, Bratislava, 1985). Уп. и Симићеву дефиницију: „Стилемом се (...) сматра језичка јединица у функцији носиоца стилског обележја“ (Радоје Симић, *Ошја сѡлисијика*, Београд, 1998, 27).

И у роману *Опсада цркве Св. Спаса* (Народна књига — Алфа, 1997) налази се опис поворке „никада довршене сеобе Србаља” (стр. 279): *Ишли су помажући пејач и изнемогле, сваки у збегу пријећи и појезући оно око-ло чега би могао да подиже нови дом — име и презиме, са огњишта вери-ге, приче од сѣарине, дечји креветица, од целог сѣада овцу што даје најви-ше млека, врећу соли, распоред звезда изнад родног града или села, венча-ни прстен, адресар кумова и пријатеља, сѣару шерцу у којој хлеб најбоље испадне, кровну греду, ако се буде морало до шупине, шестомномни речник Матице српске, славско слово (...)*. Познавање значења матерњих речи та-ко код Петровића постаје егзистенцијално питање (око њих се може поди-ћи нови дом), како појединца, тако и нација. И док је за ликове романа ег-зистенција скривена и у семантици речи, или, боље речено — у матерњем језику, за његове читаоце добро кретање кроз лавиринт застарелих речи по-стаје императив за елементарно разумевање романа.